

TÜRK KÜLTÜRÜNÜ ARAŞTIRMA ENSTİTÜSÜ

TÜRK KÜLTÜRÜ

SAYI 197

YIL XVII

MART 1979

SARI SALTUK VE SALTUKNÂME

Dr. Ahmet Yaşar Ocak

Saltuknâme 1480'lerde, Fatih'in oğlu Cem Sultan'ın arzusu üzerine Ebu'l-Hayr-i Rûmî tarafından kaleme alınmıştır. Bilindiği gibi Fatih Uzun Hasan üzerine giderken Rumeli'nin muhafazası için Cem'i Edirne'de kaymakam bırakmıştır. Şehzâde bu sırada dolaştığı yerlerde dinlediği Sarı Saltuk menkabelerine ilgi duyarak bu şahıs hakkında bilgi edinmek istemişti. Böylece Sarı Saltuk'la ilgili menkâbeleri ve bilgileri toplamakla görevlendirilen maiyyet erkânından Ebu'l-Hayr-i Rûmî, kendi ifadesine göre yedi yıl dolaşarak bugün "Saltuknâme" adıyla bilinen büyük kompilyon eserini meydana getirmiştir.

Burada Saltuknâme hakkında genel mahiyette bir açıklama yapılmayacaktır. Bu konuda değişik araştırmacılar tarafından günümüze kadar bazı yazılar kaleme alınmıştır. Mesalâ eseri ilk inceleyen A. Gölpınarlı, Yunus Emre'ye hasrettiği bir iki eserinde Saltuknâme'yle ilgili açıklamalar yaptığı gibi, F. Köprülü de "Anadolu Selçukluları Tarihinin Yerli Kaynakları" adındaki büyük makalesinde yine esere dair genel bilgiler vermiştir. Ayrıca O. Köprülü ve daha başkaları çeşitli bakımlardan Saltuknâme ile ilgilenmişler, son olarak da Profesör Fahir İz, Amerika'da yayınladığı Saltuknâme'nin önsözünde ve VIII, Türk Tarih Kongresi'ne sunduğu bir bildiriye eseri yine değişik yönlerden genel mahiyette olarak ele almıştır.

Burada yapılacak olan, eserin Sarı Saltuk'un tarihî şahsiyeti açısından neler ihtiva ettiğini açıklamaya çalışmak ve onun kimliğini aydınlatmakta hangi ölçüde rol oynadığını ifadeye gayret etmek olacaktır. Ancak daha evvel, diğer tarihî kaynaklara dayanarak Sarı Saltuk hakkındaki bilgileri gözden kısaca geçirmek gereği vardır. Yalnız, Dobruca'ya yapılan Türkmen göçüne ait tafsilat, günümüze kadar özellikle Avrupa'lı ve Balkan ülkelerine mensup ilim adamları tarafından yeterince işlendiği için, konu dışı kalacaktır. Maamafih, Sarı Saltuk'u tarihteki yerine oturtmak maksadıyla, çok kısa olarak bu olaya dokunmak gerekir.

Oğuznâme ve Tevârih-i Âl-i Selçuk gibi tarih kaynaklarının belirttiğine göre, 1246 larda Anadolu'da Moğollar'ın iyice hakim olmasından son-

ra II. Gıyaseddin Keyhüsrev'in ölümüyle, oğulları II. İzzeddin Keykâvus, IV. Kılıçarslan ve II. Alâeddin Keykubad taht kavgasına tutuşmuşlardı. Sonunda yenilip bütün haklarından soyulan II. İzzeddin Keykâvus, maiyyeti erkânı ile birlikte Bizans imparatoru VIII. Mihael Paleologos'a sığınmıştı. İmparator sultana ve yanındakilere çok iyi muamele etti. İzzeddin imparatorundan, ya Moğolları yenmek için kendisine yardım etmesini, yahut da maiyyetindekilerle yerleşebileceği bir arazi vermesini istedi. Moğollarla takışmayı menfaatlerine uygun bulmayan imparator, o zamanlar tamamiyle boş olan Romanya'daki Dobruca topraklarını ona tahsis etti. Bunun üzerine 622/1263-4 yılında İznik ve İzmit taraflarından 20-30 obalık yüzlerce göçebe Türkmen âilesi boğazı geçerek Rumeli'ne ayak bastılar ve Dobruca'ya yerleştiler. İşte bu Türkmenlerin başında Sarı Saltuk bulunuyordu¹.

Yine kaynakların bildirdiğine göre, İzzeddin Keykâvus bir ara imparatoru devirmek için bir komploya katılması sebebiyle Enez'e hapsedilmişti. Fakat bir fırsatını bulan İzzeddin, Kırım hanı Berke'yi imdadına çağırmış ve Berke Han tarafından kurtarılmıştı. 1265 yılında Berke Han hem İzzeddin'i hem de türkmen kolonisini Kırım'a götürüp Kefe dolaylarında iskân etmiştir. İşte Sarı Saltuk da yine bu Türkmenler arasında bulunuyordu². El-Birzâlî gibi bazı Arap tarihçilerinin onu "Saltuk el-Kırîmî" diye anmaları bu sebeptendir³. Türkmenler orada yeni bir kaç şehir kurdular. İzzeddin Kırım'da 13 yıl yaşadıkdan sonra 1278 de öldü. Berke Han'ın ölümünden sonra ise Sarı Saltuk ve Türkmenler tekrar Dobruca'ya döndüler⁴. Sarı Saltuk burada 1293 yılına kadar yaşadı ve ölümünden sonra Babadağı'ndaki zâviyesine gömüldü. İşte Sarı Saltuk hakkında bilinen tarihî rivâyetler kısaca bunlardan ibarettir.

Fakat bu bilgiler, Sarı Saltuk'un İznik ve İzmit dolaylarındaki Türkmenler arasında yaşayan ve 1263-4 lerde Dobruca'ya onlarla beraber yerleşen bir Türkmen babası olduğu dışında, onun kimliğini aydınlatacak başka bir ip ucu vermemektedir. Maamafih buna dayanarak en azından şu söylenebilir: 1246 lardan sonra Anadolu'da yoğunlaşan Moğol baskısı ve taht kavgalarının sebep olduğu huzursuzluklar, tıpkı göçebe Türk-

(1) Seid Locmani ex libro Turcico que Oghuzname inscribitur, nar. J.J. Lagus, Helsingfors 1854, ss. 3, 9; Yazıcızâde Ali, Tevârih-i Âl-i Selçuk, TKSM (Revan) ktb. nr. 1391, vv. 375a-376b.

(2) A.g.eserler, s. II ve vv. 377a-b.

(3) Bk. Tarih, TKSM (III. Ahmed) ktb. nr. 2951, v. 105b; İbn Aybek es-Safadi, Târihu A'yân'il-Asr, Süleymaniye (Ayasofya) ktb. nr. 2970, v. 43a.

(4) Oghuzname, s. II; Tevârih-i Âl-i Selçuk, v. 415b-416a.

menler gibi Türkmen babalarını da batıdaki uç bölgelerine yerleşmeğe mecbur etmişti. İşte Sarı Saltuk da büyük bir ihtimalle batı ucuna yerleşen bu babalardan biridir.

Dobruca'ya yapılan göçle ilgili rivayetler bir kenara bırakılacak olursa, onun tarihî şahsiyeti ve hüviyeti hakkındaki bütün rivayetler tamamıyla menkâbelere dayanır. Yalnız, Sarı Saltuk'dan söz eden en eski metnin sahibi İbn Battuta, onun çok takdis edilen bir velî olmakla beraber, hakkında şerîata uymayan şeyler naklolunan biri bulunduğunu haber verir⁵. Ondan bahseden *Vilâyetnâme*, *Saltuknâme* ve nihayet Evliya Çelebi'nin *Seyahatnâme'si*, bazan birbirine benzer, bazan tamamıyla farklı rivayetler ihtiva ederler. Bununla birlikte hepsi de onu Sarı Saltuk diye anmakta ortaklırlar. Şu var ki bunun, onun gerçek adı olup olmadığı konusunda değişik nakillerde bulunurlar: *Vilâyetnâme*'de adı Sarı Saltuk'tur⁶. *Saltuknâme*'de asıl adı Şerif Hızır diye belirtilmekle beraber, Bırkaç yerde de Sarı Saltuk şeklinde anılır⁷. *Seyahatnâme*'deki menkâbelerinde asıl adının Mehmed Buhârî olduğu, ancak, Sarı Saltuk adında bir rahibi öldürerek onun kıyafetine bürünüp hristiyan halkı gizli gizli müslümanlığa soktuğu için Sarı Saltuk dendiği bildirilir⁸.

Aynı eserler, Sarı Saltuk'un kimliği hakkında da değişik şeyler naklederler. Meselâ *Vilâyetnâme*'ye göre o basit bir çoban iken günün birinde Hacı Bektaş-ı Velîye rastlayarak onun himmetiyle ermişliğe ulaşır ve çobanlığı bırakarak kendisine intisab eder. Hacı Bektaş-ı Velî Sarı Saltuk'u halife yaparak Rumeli'ne gönderip İslâmiyet'i yaymakla görevlendirir. Kaligra denilen yerde bir ejderhayı öldürerek halkı ve hükümdarın kızlarını kurtarır ve onları müslüman eder.⁹ *Saltuknâme*'ye göre o, peygamber soyundan olup Seyyid Hasan adında birinin oğludur ve bütün insanları müslümanlığa sokmakla görevlidir¹⁰. *Seyahatnâme*'de ise daha değişik bir menşee mensup gösterilir. Buradaki menkabeye göre, Sarı Saltuk, Ahmed Yesevî'nin halifesi olup Rum'a gelen Hacı Bektaş-ı Velî ile beraberdi. Bursa'nın fethinden önce Orhan Gazi'nin yanına gelerek ona sığınmış ve fetihten sonra da Hacı Bektaş onu yetmiş kadar fıkarsıyla Rum'a, Leh, Çeh, Dobruca ve Moskof diyarına göndermiştir. Kalig-

(5) Bk. *Voyages d'Ibn Battuta*, éd. C. Defréméry-B.R.Sanguinetti, Paris 1854, II/416.

(6) *Vilâyetnâme* (Menâkıb-ı Hacı Bektaş-ı Velî), nşr. A. Gölpınarlı, İstanbul 1958, s. 45 vd.

(7) Bk. *Saltuknâme*, TKSM (Hazine) ktb. nr. 1612, vv. 2a. 3a ve birçok yerlerde.

(8) Evliya Çelebi, *Seyahatnâme*, İstanbul 1314, II/133-134.

(9) Bk. *Vilâyetnâme*, ss. 45-47.

(10) *Saltuknâme*, vv. 2a-3a.

ra'daki ejderhayı öldürdükten sonra Sarı Saltuk öteki ülkelerde gazâ ve cihadda bulunmuş ve nice zaman sonra hayata veda ederek Kaligra hükümdarı tarafından orada gömülmüştür¹¹.

Görüldüğü gibi bütün bu rivayetlerin birleştikleri nokta, Sarı Saltuk'un Rumeli'nde ve diğer kâfir ülkelerinde savaşarak müslümanlığı yayan bir derviş-gazi olduğudur. Yukarda sözü edilen ve Sarı Saltuk menkabelerini anlatan bu kaynakların en eskisi, İbn Battuta hariç, XV. yüzyıldan daha geriye gitmez. Bunların hiç birinde, Sarı Saltuk'un Rumeli'ne göç etmeden önceki hayatına dair kesin bir bilgiye rastlanmıyor. Ancak *Vilâyetnâme*'deki ve hiç şüphesiz Bektaşî dervişlerinin ağzından toplanmış bulunan *Seyahatnâme*'deki menkabeler onun Hacı Bektaş'la münasebetine işaret etmektedir.

Sarı Saltuk kimdi ve Rumeli'ne geçmeden önce ne yapıyordu? Hangi tarikat çevresine mensuptu? Babaî ayaklanması ve Babailer muhitiyle ilgisi var mıydı? Gerçekten Hacı Bektaş-ı Veli ile alakası bulunuyor muydu?

Bugünkü bilgilerimize göre bu sorulara kesin cevaplar vermek mümkün olmuyor. Ancak bazı tahminlerde bulunulabiliyor. Meselâ Sarı Saltuk'un 1240'taki Babaî ayaklanmasıyla doğrudan ilgisi olup olmadığı münakaşa edilebilmekle beraber, Babailer muhitiyle yakın temasını düşünmek pek de uzak bir ihtimal olmasa gerektir. Her ne kadar söz konusu ayaklanmadan bahseden kaynaklarda, hattâ Baba İlyas-ı Horasânî ve Baba İshak'ın yakın çevresine ait bir takım yeni isimler veren Elvan Çelebi'nin *Menâkıb'ul-Kudsiyesinde* bile onun adına rast gelinmezse de, bu ihtimali çürütebilecek bir kayıt hiç olmazsa şimdilik mevcut değildir.

Hacı Bektaş ile olan münasebetine gelince, menkabelerini çok sonraki devirde Bektaşîlerden toplayan Evliya Çelebi'yi saymazsak, Sarı Saltuk'un onunla alakasından bahseden tek eser *Vilâyetnâme*'dir. Her ne kadar onun Hacı Bektaş ile çağdaş oluşuna bakılarak bu münasebete mevcut gözüyle bakılabilirse de, Bektaşî geleneğinin aslında Bektaşîlikle ilgisi olmayan çok eskiden yaşamış bazı ünlü şeyhleri Hacı Bektaş'la ilgili gösterdiği göz önüne alınırsa bu ihtimal de tehlikeye düşebilir. Sarı Saltuk gerçekten Hacı Bektaş'ın halifesi olduğu için mi *Vilâyetnâme*'ye veya Bektaşî geleneğine girmiştir, yoksa Bektaşî geleneği mi onu Hacı Bektaş'ın halifesi olarak kabul etmektedir? Bu konuda hâlâ kesin bir sonuca ulaşmak mümkün görünmüyor. Buna karşılık Sarı Saltuk'un öyle olmadığı kesinleştirilecek bir belgeye de sahip bulunmamaktayız.

(11) *Seyahatnâme*, II/133-138.

Sarı Saltuk'la ilgili olarak karşımıza çıkan başka bir mesele de onun dinî hüviyeti konusundadır. Bu noktada da kaynakların açık olduklarını söylemek mümkün değildir. Hattâ rivayetler ve menkabeler, Sarı Saltuk'un dinî hüviyetini büsbütün karışıklığa sokmaktadırlar. İbn Battuta'ya göre o şeriata uymayan işler yapan bir şahsiyettir¹². *Vilâyetnâme* ondan ermiş ulu bir kişi, tam bir müslüman olarak söz eder¹³. *Kemalpaşa-zâde Tarihi* (*Mohacnâme*) ve *Seyahatnâme* ise onun, büyüklüğü ve kerametleri belli mübarek bir velî olduğu fikrindedir¹⁴. Diğer yandan Ebu's-Suud Efendi Sarı Saltuk'un "Riyâzatla kadîd olmuş bir keşiş" olduğunu söylemektedir¹⁵. Böylece o, bir yerde, Sarı Saltuk'a zaman itibarıyla en yakın olan İbn Battuta'nın şehadetiyle birleşmektedir. Üstelik Ebu's-Suud Efendi'nin bu kanaati Evliya Çelebi devrinde de bazı çevreler tarafından paylaşılmış olmalıdır ki seyyah Sarı Saltuk'u savunma gereğini duyarak ona keşiş veya rahip diyenlerin günahkâr ve munkir olacaklarını ısrarla tekrarlamaktadır¹⁶. Bu konuda en azından söylenebilecek olan şudur: Ebu's-Suud Efendi de tıpkı İbn Battuta gibi, daha Sarı Saltuk'un ölümünden elli yıl geçmeden ortalıkta dolaşan menkabelerin onu Müslümanlıktan çok hristiyanlığa yaklaştırdığını görerek kanaatini ona göre açıklamıştır. Hattâ ünlü şeyhülislâmın fetvasını paylaşanlara kızan Evliya Çelebi bile Sarı Saltuk'u hep hristiyan manastırlarına yerleştirir. Onun yirmi yıl süreyle rahip kılığında hristiyanlar arasında dolaştığını ve kâfir askerlerinin onu Kaligra Sultan ve Saint Nicolas olarak tanıdıklarını haber verir. Üstelik bazı savaşlarda bu askerlerin İslâm askeri üzerine hücum ederken, Hz. Meryem, Hz. İsa ve Saint Nicolas'ın adlarıyla birlikte Sarı Saltuk'unu de anıp ondan yardım istediklerini duyduğunu nakleder¹⁷.

Bütün bu değişik rivayetler bizi iki yanlı bir şahsiyetle karşı karşıya getirmektedir: Bir yanda heterodoks bir Türkmen babası olduğu tahmin edilen müslüman bir derviş, öte yandan bir hristiyan rahip veya keşişi. Sarı Saltuk Bulgaristan'da kâh Saint Nicolas'yla kâh Peygamber Elie (İlyas Peygamber) ile aynı kimşe kabul ediliyor, kâh Arnavutluk'ta Korfu'da Saint Spiridon veya Saint Georgesile bir kişi olduğuna inanılı-

(12) *Voyages d'Ibn Battuta*, II/16.

(13) *Vilâyetnâme*, ss. 45-47.

(14) Bk. *Kemalpaşazâde, Mohacnâme*, Süleymaniye (Esad Ef.) ktb. nr. 2087, vv. 44a-b.

(15) Tayyib Okıç, "Sarı Saltuk'a ait bir fetva", *OÜİFD*, I (1952), ss. 55-56.

(16) *Seyahatnâme*, III/366-367.

(17) A.g.e., VII/98, 542.

yordu¹⁸. Böylece Sarı Saltuk hem müslüman hem de hristiyan dîni geleneklerine mensup iki taraflı bir şahsiyet olmaktadır. Bu durumda onun, eskiden söylediği gibi, aslında bir rahip olduğu veya hristiyanlıktan ihtida etmiş bir derviş idiği söylenebilir mi? Bizce bu ihtimallerin ilki pek vârid görünmüyor. Çünkü o gerçekten bir rahip olsaydı ölümünden hemen sonra ve yüzyıllar boyu müslümanlar arasında takdis edilmesine imkân bulunmazdı. Ayrıca el-Birzâlî'nin kaydına ve halifesi Barak Baba'nın kendi ifadesine göre o, Barak Baba'nın şeyhi idi. İkinci ihtimale gelince, ilk bakışta bu doğru gibi görünüyor. Fakat Sarı Saltuk'tan bahseden menkabelerin onunla aynı şahıs gibi gösterdikleri hristiyan azizlerinin değişik kimseler olması, bunlara ait mahallî menkabelerin değişik yerlerde Sarı Saltuk'unkilerle karışıp birleşmesi sonucu bu menkabelerin teşekkül ettiği fikrini akla getiriyor. Nitekim Jean Deny ve Hasluck'un dediği gibi, bu menkabeler pekâlâ Bektaşî dervişleri tarafından sonradan kompoze edilmiş ve öylece menkâbıbnâmelere geçmiş olabilir¹⁹.

Yukardan beri gösterilmeye çalışıldığı gibi, Sarı Saltuk'un tarihi şahsiyeti ve kimliği hakkında söylenebilecek olanların büyük bir kısmı sırf tahminlere ve faraziyelere dayanmaktadır. O halde, Ebu-l-Hayr-ı Rûmî tarafından onun adına kaleme alınmış olan Saltuknâme'nin işaret edilen meseleler karşısındaki durumu nedir? Bu büyük kompilasyon bahis konusu soruların cevaplandırılmasında yeteri kadar ip ucu ihtiva etmekte midir? bu noktaları anlamak gerekir.

Önce Saltuknâme'deki Sarı Saltuk menkabelerinin mahiyetlerine ve gösterdikleri özelliklere temas etmek faydalı olacaktır. Bu menkabeler topyekûn olarak gözden geçirilirse cereyan ettikleri coğrafya alanının iki ana guruba ayrıldığı görülür: 1) Amasya dolaylarından geçen kuzey-güney doğrultusundaki çizginin batısında kalan Anadolu toprakları, Trakya, Bulgaristan, Romanya, Karadeniz'i kuzeyden çevreleyen bütün bölgeler ve nihayet Doğu Karadeniz'e sahili olan topraklar (eski Deşt-i Kıpçak)ı içine alan büyük saha, 2) Portekiz, İspanya, Almanya, Lehistan, Çekoslovakya, Yunanistan, Rusya, İran, Türkistan, Afganistan, Çin ve nihayet Fas, Cezayir, Tunus, Libya, Mısır, Habeşistan, Arabistan'ı içine alan hemen bütün eski dünya.

(18) Msl. bk. Şemseddin Sami, *Kâmûs'ul-A'lâm*, İstanbul 1898, V/2916; Jean Deny, "Sary Saltyq et le nom de la ville de Babadagh", *Mélanges Emile Picot*, Paris 1913, II/12-14.

(19) A.g.e., ss. 13-14; F.W. Hasluck, *Bektaşilik Tedkikleri*, trc. R. Hülûsi, İstanbul 1928, ss. 74, 118.

İşte bu iki alanda geçen menkabeler dikkatle incelendiğinde arzettilikleri özellikler itibariyle birbirlerinden ayrıldıkları göze çarpar. Birinci alandaki menkabelerin önemli bir kısmı, tarihî bir esası olan, başka bir deyişle çekirdeğini tarihî vâkıaların teşkil ettiği menkabelerdir. İkinci olarak, bunlardan masal motiflerine çok daha az rastlanmakta, ayrıca, genellikle kâfirlerle müslümanlar arasındaki mücadeleleri yansıtmaktadırlar. Oysa, ikinci alandakiler nadir olarak tarihî olayları aksettirmekle beraber, genellikle masal karakterini taşıyan menkabelerdir. Bunlardan bir kısmı, Antere, Abû Gazanfer ve benzeri eski arap kahramanlarının menkabeleri olduğu gibi, bir kısmı da Şahmaran hikâyeleri, cinler, cadılar, periler ve devlerle, büyücülerle olan mücadeleleri nakleden tamamıyla hayal ürünü hikâyeler, hattâ masallardır. Şu var ki, bunların hepsinin kahramanı Sarı Saltuk'tur.

Sarı Saltuk menkabelerinin bu kadar geniş alanda cereyan ediyor gösterilmesinin sebebi bir bakıma Türk-İslâm cihad ve gazâ ruhunun ve telakkîsinin bir belirtisidir. Sarı Saltuk bütün bu ülkelerde dolaştırılmak sûretiyle bir mânâda, çoğu gayrı müslim olan buralarının İslâma sokulması gerektiği ifade edilmeye çalışılmaktadır.

Kanaatimizce, Sarı Saltuk'la ilgili asıl menkabeler birinci alanda geçenlerdir. Dikkat edildiğinde bunların da kendi aralarında iki tabakaya ayrıldıkları müşahade edilmektedir. Birinci tabaka, yani Sinop, Harşana (Amasya), Konya ve dolayları, Kostantiniye, Edirne, Babaeski, Babadağı ve Kefe'den oluşan bir halka etrafında yoğunlaşan menkabeler, **Saltuknâme**'nin asıl çekirdeğini teşkil edenlerdir. Öyle denebilir ki bunların ilk şekilleri, dahi Sarı Saltuk'un sağlığında ve onun ölümünden hemen sonra teşekkül etmiş olup Ebu'l-Hayr-ı Rûmî zamanına kadar bazı değişikliklerle gelmişlerdir.

İkinci tabakadakiler ise, şüphesiz Osmanlılar'ın XIV-XV. yüzyıllarda Rumeli'nde yaptıkları fetihler sırasında Gaziler arasında teşekkül eden menkabelerin yine Sarı Saltuk'un adı etrafında yeni epizodlarla süslenerek geliştirilmiş şekilleridir. Eğer bir nisbet söz konusu edilmek istenirse, **Saltuknâme**'nin çekirdeğini meydana getiren menkabelerin ötekilere göre çok az bir yekûn tuttıkları söylenebilir. Bu çekirdek tabakayı teşkil eden menkabelerin ilk şekillerinin de zamanla gaziler ve bektaşî derişleri muhitinin imbiğinden geçtiğini burada unutmamak gerekir. Bunların büyük bir kısmının değişik kimselerin sözlü rivayetlerinden derlendiği görülmüyor. Nitekim müellif arada sırada bu rivayet sahiplerinin adlarını verir (Baba Perende gibi...). "Baba" kelimesine bakılırsa bir bek-

taşı şeyhi olması gereken bu zat, menkabelerin bir kısmının Bektâşî tekelerinden toplandığını gösteriyor. Zaten eserde Bektâşî menkabelerini andıran bazı menkabelerin bulunduğu görülmektedir. Böylece, *Saltuknâme*'deki menkabelerin iki ana kaynağı olduğu anlaşılmaktadır: 1 — Bektâşî tekke ve zâviyeleri, 2 — Gaziler muhiti.

Şimdi *Saltuknâme*'nin çizdiği Sarı Saltuk portresine geçebiliriz. *Saltuknâme*'ye göre Sarı Saltuk tıpkı Melik Dânişmend Gazi gibi Hz. Ali soyundan ve Seyyid Battal Gazi'nin torunlarından Seyyid Hasan'ın oğludur. Onun gibi kâfirlere karşı cihad vazifesiyle mükelleftir. Asıl adının Şerif Hızır olduğu bildirilmekle beraber, Seyyid Şerif, Şerif Gazi, Sultan Baba, Sarı Saltık, Saltık-ı Rûmî ve Saltık Gazi gibi değişik isim, unvan ve lâkaplarla anılır. Sarı sakallı olup Karaman Türklerinden olduğu bildirilir (v. 28a-29a). Ömrü daima kâfirlerle cenk ederek geçen Sarı Saltuk, onları ya müslümanlığa sokar, yahut müslümanlığı kabul etmedikleri takdirde onları öldürür. Muharebelerinde düşmanla karşılaştığı zaman "Benem Saltık Gazi" diye nara atarak kendini tanıtmaya dikkati çeker. Müslüman ettiği kâfirlerle oturup yüksek bir âlim sıfatıyla islâmî-yet'in esaslarını ve değişik yönlerini onlara açıklar. Herhangi bir kâfir ülkesini fethedeceği zaman oranın kıyafetine bürünür ve dilini mükemmel bir şekilde konuşur.

Saltuknâme'de asıl dikkati çeken nokta, Sarı Saltuk'un genellikle rahip kılığında dolaşmasıdır. O, bu kılıkla kilise ve manastırlara girer, rahip ve keşişlerle Hristiyanlık üzerine münakaşalar yapar, hattâ onları hayran bırakacak vaazlar verir ve İncil okur. Bir defasında Kostantiniye'de "Rahip Rahul(?) oğlu Rahip Şem'un (Siméon)" adıyla Ayasofya'da vaazlar verip halkı kendine hayran bırakır (v. 22a, 23b).

Sarı Saltuk aynı zamanda büyük bir velidir. Bir çok kerametler gösterir. Fakat bunlar hasımları tarafından sihirbazlık, büyücülük diye kabul edilir. Onu câdûlarla işbirliği yapmakla suçlarlar. O da tıpkı "öteki Türkler gibi sihir bilir" (v. 21b). Zamanının Hacı Bektaş-ı Velî, Fakih Ahmed, Seyyid Mahmud-u Hayrânî ve Ahî Evran gibi bir çok ünlü evliyâsıyla yakından dostluğu vardır. Adı geçenler de Sarı Saltuk'un devrin en büyük velilerinden biri olduğunu bilirler.

Sarı Saltuk tam bir sünnidir. Şiddetli Hanefî mezhebi taraftarı olup bu mezhebin ötekilerden daha üstün olduğunu savunur. Şîilerin, Râfızîlerin amansız hasmıdır. Onlarla savaşıp kırar geçirir. Işık (Kalenderî) tâifesini asla hoşlanmaz, namaz kılmayan dervişleri döğür. Zikir meclislerinde erkek ve kadınları bir arada bulunduran Baba Tapduk'u doğru

yola getirmek için ihtarda bulunur. Görüldüğü gibi *Saltuknâme* Sarı Saltuk'u değişik bir biçimde tasvir etmektedir. Kısaca özetlenen bu bilgilerden şu sonuçlara ulaşabiliriz:

1 — Sarı Saltuk bir yandan, yaptığı fetihler ve kâfirlerle olan mücadeleleriyle *Dânişmendnâme*'deki Melik Dânişmend'in bir eşinin örneğini ortaya koyarken, öte yandan gösterdiği kerametleriyle tipik bir evliyâyı temsil eder. Üstelik bir din âlimi kadar müslümanlığın inceliklerine vâkıftır. Bununla beraber, savaşırken kendini "Benem Saltuk Gazi" diye gazi sıfatıyla anması ve genellikle bütün menkabelerinin ortak vasfı, Sarı Saltuk'u evliyâlıktan çok gaziliğe yaklaştırmaktadır. Bu da bu menkabelerin büyük bir kısmının Gaziler muhitinden toplandığını bir kere daha ortaya koyar.

2 — Sarı Saltuk'un *Saltuknâme*'de sünî bir karakter arzetmesine rağmen, yine de az da olsa, onun esasında heterodoks bir Türkmen babası olması gerektiği noktasını kuvvetlendirecek ip uçlarına rastlıyoruz. Meselâ, onun sihirbazlıkla ittihamı ve bütün Türkler gibi büyücülük bildiğinin söylenmesi akla hemen şamanları getiriyor. Bilindiği gibi, Türkmen babaları tıpkı şamanlar gibi büyücülük bilmekte ve bunu uygulamaktaydılar. Baba İlyas-ı Horasânî ve Baba İshak bunun tipik örneklerini teşkil ederler. Ayrıca *Saltuknâme*, Sarı Saltuk'un Muharrem ayında Hz. Hüseyin'in matemini tuttuğunu da kaydetmektedir.

3 — Diğer yandan, *Vilâyetnâme* ve *Seyahatnâme*'deki Sarı Saltuk'un iki taraflı cephesi, *Saltuknâme*'de de karşımıza çıkıyor. Buradaki menkabelerinde onun devamlı kilise ve manastırlarla alâkadar görünmesi, Hristiyanlık konusundaki bilgisi, onların dillerini çok iyi bilmesi, Hristiyan çevreleriyle münasebetinin derecesini düşündürüyor. Burada, yukarda sorulan soru tekrar hatıra geliyor: Acaba Sarı Saltuk Hristiyanlıktan dönmüş biri, meselâ bir Nestoryen Türk rahibi miydi? Nitekim eserde 18 kadar Nestoryen rahibinin Sarı Saltuk'un davetiyle derhal müslümanlığı kabul ettiklerine dair bir pasaj vardır (v. 253b-254a). Burası gerçekten düşünülmesi gereken bir nokta olmakla beraber bunu takviye edecek şimdilik başka bir kayda sahip değiliz.

4 — *Saltuknâme*'nin, yukarda söz konusu edilen çikirdek tabakayı meydana getiren menkabelerde, diğer tarih kaynaklarındaki Sarı Saltuk'a ait haberleri andıran bazı pasajlar ihtiva ettiği görülmektedir. Meselâ varak 270b ve 278a da, içlerinde Sarı Saltuk'un da bulunduğu bir gurup müslümanın Kostantiniye'deki ikametlerinden bahsedilir. Bunlar Ayasofya'da ağaçdan bir mimber yapıp namazlarını orda kılmaktaydılar. Son-

ra kendilerine müslümanlığı bırakıp hristiyan olmaları için baskı yapılınca gemilere binip Kefeye gitmişlerdir.

Varak 96b de Sarı Saltuk'un Kefe'de bir zâviyesi olduğundan ve bu zâviyenin sonra kâfirler eline geçerek kiliseye çevrilip hem Sarı Saltuk'un hem de Hızır-İlyas'ın adıyla anıldığından söz edilir. Varak 270b-271a da Sarı Saltuk'un Kefe'de evlendiği, Hüma Bânû adındaki hanımından İbrahim isminde bir oğlu bulunduğu belirtilir ve sopradan bu ikisinin Sarı Saltuk tarafından Dobruca'daki Babadağı zâviyesine nakledildikleri hikâye olunur. Herhalde bu pasajlar *Oğuznâme* ve *Tevârih-i Âl-i Selçuk*'ta sözü olunan Berke Han'ın Türkmenleri Kırım'a nakletmesi olayının menkabeleşmiş şekilleri olmalıdır.

Yine bu birinci tabakayı teşkil eden menkabelerin bir kısmı, Sarı Saltuk'un Edirne ve Babaeski'de de birer zâviyesi bulunduğunu ve onun zaman zaman buralarda oturduğunu anlatır. Ayrıca Dobruca'daki Babadağı zâviyesi ile Bulgaristan'da Kaligra'da "Yılan (ejderha) Tekiyyesi" diye anılan zâviyesi sık sık anılır (Meselâ v. 265b, 270b-271a, 278b...). İşte bu Kefe, Kaligra, Babadağı, Edirne ve Babaeski zâviyeleri, *Saltuknâme*'deki birinci tabaka menkabelerinin devamlı merkezi durumundadırlar. Adı geçen zâviyeler bu menkabelerde önemli bir yer tutarlar. Bunlar çeşitli gazalar sırasında Sarı Saltuk'un hareket üssü rolünü oynarlar. O, savaşa buralardan gider, tekrar buralara döner.

Bu suretle bir defa daha *Saltuknâme*'deki asıl Sarı Saltuk menkabelerinin bu zâviyeler etrafında gelişen menkabeler olduğunu tekrarlayalım.

Bütün bunlardan sonra sonuç olarak söylemek gerekirse, bir çok bakımlardan çok ilgi çekici malzemeler ihtiva eden bu dev eser, Sarı Saltuk'un tarihî şahsiyeti ve hüviyeti açısından bilinenlere fazla bir şey ilâve etmemektedir. Kısaca *Saltuknâme*, orijinal Sarı Saltuk menkabelerinden çok az bir kısmını değişik bir yorumla sunmakla birlikte, asıl XIV ve XV. yüzyıllar Osmanlı gazilerinin Rumeli'ndeki fetihlerini yansıtan menkabelerinin, o yüzyıllarda o bölgelerde hatırası hâlâ canlı bulunan Sarı Saltuk'un adı etrafında toplanmasından meydana gelmiş bir kompilasyondur.